

## ПРИНЦИП МНОЖИННОСТІ Ж. ДЕЛЬОЗА І Ф. ГВАТТАРІ: РІВНІ РОЗУМІННЯ МЕРЕЖ

*Проаналізовано реценію принципу множинності, застосованого Ж. Дельозом і Ф. Гваттарі для характеристики та експлорації ризоми. Обґрунтовано, що для визначення і пояснення сучасного стану мережі доцільно вживати термін «гіфа», на противагу ранньому Internet-у, який можна схарактеризувати як «радікс» та «ризому».*

**Ключові поняття:** *rhizoma, hyphe, мережа, дискурс, кіберпростір, гіфпростір.*

Inna Vasilivna Knysh,  
PhD, associate professor of the Faculty of State Law  
and Ukrainian Studies,  
Sumy National Agrarian University, Sumy, Ukraine

## PRINCIPLE PLURALITY G. DELEUZE AND F. GUATTARI: LEVEL OF UNDERSTANDING NETWORKS

*The study analyzes reception of the principles multiplicity applied by G. Deleuze and F. Guattari to characterize the rhizome and make its exploration. It has been grounded that in order to define and explain the modern global network, it is more appropriate to use the term «hyphes» as opposed to the early Internet, which can be characterized as «radix» and «rhizome».*

**Key words:** *rhizoma, hyphes, network, discourse, cyberspace, hyphspace.*

## ПРИНЦИП МНОЖЕСТВЕННОСТИ Ж. ДЕЛЕЗА И Ф. ГВАТТАРИ: УРОВНИ ПОНИМАНИЯ СЕТЕЙ

И. В. Книш,  
к. филос. н., доц. кафедры ГПД и украиноведения,  
Сумской национальной аграрный университет, г. Сумы, Украина  
Телефон: +380664568752 [knysh\\_sumy@mail.ru](mailto:knysh_sumy@mail.ru)

*Проанализировано рецепцию принципа множественности, примененного Ж. Делезом и Ф. Гваттари для характеристики и эксплорации ризомы. Обосновано, что для определения и объяснения современного состояния сети целесообразно было бы употреблять термин «гифа», в противовес раннему Internet-у, который можно охарактеризовать как «радикс» и «ризом».*

**Ключевые понятия:** *rhizoma, hyphes, сеть, дискурс, киберпространство, гифпространство.*

Уперше поняття «ризом», запозичене з біології як метафору використали Ж. Дельоз та Ф. Гваттарі у праці «Ризом» [Делез Ж., Гваттарі Ф. Ризом // Философия эпохи постмодерна: Сб. переводов и рефератов. – Минск, 1996. – С. 6 – 31.] («Тисяча плато», 1976) для реалізації свого «номадологічного проекту». Ризомою вони вважали «... підземне стебло (tige), абсолютно відмінне від коренів та корінців. Цибулини, бульби – це ризоми» [Делез Ж., Гваттарі Ф. Ризом // Философия эпохи постмодерна: Сб. переводов и рефератов. – Минск, 1996. – С. 6 – 31, (С. 12)] [кореневище – *resseau* (мережа)]. М. Можейко зазначає, що ризом «має протистояти незмінним лінійним структурам (як буття, так і мислення), які, на думку Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі, типові для класичної європейської культури» [Можейко М. А. Ризом / М. А. Можейко // Постмодернизм : энциклопедия / [сост. и науч. ред. А. А. Грицанов]. – Мн.: Интерпрессервис ; Книжный Дом, 2001. – С. 656-660. – (Мир энциклопедий)., (С. 657)]. Але, на нашу думку, метафоричний зміст поняття, яке вони використали у своєму дослідженні, не збігається з визначенням терміна «ризом», більш того – з визначеннями поняття «радікс», пропонованого іншими дослідниками. На противагу їм, ми вважаємо за необхідне запропонувати для цього використовувати у якості метафори поняття «гіфа» [Книш І. В. Філософський дискурс: *rhizoma* vs *radix* vs *hyrpe* / І. В. Книш // Філософія і політологія в контексті сучасної культури : наук. журнал. – Вип. 6 (15). – Дніпро, 2016. – С. 157-164.].

Щодо глобальної мережі Internet принцип множинності можна інтерпретувати так. По-перше, за аналогією з ляльководом і лялькою, сполуками комп'ютера керують не клавіатура і не руки, що лежать на ній, а «множинність нервових волокон користувача, що знаходить своє продовження в безлічі кодованих і декодованих комбінацій, на які розпадаються сигнали, які надсилаються в безліч каналів зв'язку, за якими вони передаються» [Емелин В. Глобальная сеть и киберкультура. Ризом и Интернет / В. Емелин – Режим доступа : <http://emeline.narod.ru/rhisome.htm> – Загл. с экрана.], і, нарешті, в безлічі пікселів, що світяться на екрані монітора

і відображають поточну інформацію. По-друге, виходячи з того, що в ризомі істотними є не вузли зв'язку, а лінії з'єднання, ми можемо стверджувати, що й у мережі Internet має місце подібний стан речей, хоча, здавалося б, перше враження свідчить про зворотне, адже з'єднання в мережі встановлюються шляхом переходу від одного комп'ютера до іншого. Насправді тут важливо зрозуміти, що рух мережею – це своєрідне «паломництво у віртуальному світі» (з усіма проявами номадизму) до конкретної мети, водночас користувач фізично не змінює свого розташування в просторі (у реальному світі).

«Батько кіберпанку», канадський письменник-фантаст Вільям Гібсон написав новелу «Спалення Хром» («Burning Chrome», 1982), в якій уперше ввів поняття кіберпростору [Saco D. Cybering Democracy: Public Space and the Internet / Diana Saco. – University of Minnesota Press, 2002. – 296 p, (C. 309)]. Пізніше у романі «Нейромант» («Neuromancer», 1984) він дав таке визначення: «кіберпростір – це узгоджена галюцинація, яку щодня відчують мільярди звичайних операторів у всьому світі» [Гібсон У. Нейромант : фантаст. роман / У. Гібсон ; пер. с англ. Е. Лєтова, М. Пчєлинцева. – М.: Аст; СПб.: Terra Fantastica, 2000. – 317 с.; Інтерв'ю с Уильямом Гибсоном о возникновении термина «киберпространство» – Режим доступа : [http://cyberpunkworld.net/news/uiljam\\_gibson\\_o\\_vozniknovenii\\_kiberprostranstva/2011-06-25-126](http://cyberpunkworld.net/news/uiljam_gibson_o_vozniknovenii_kiberprostranstva/2011-06-25-126) – Загл. с экрана], тобто глобальна мережа – це «колективна галюцинація», кіберпростір, за межами якого не існує тих точок (міст, музеїв, бібліотек тощо), які ми віртуально відвідуємо, а існують лише лінії – канали зв'язку (комунікації), що з'єднують запитувані користувачами веб-сторінки. Отже, у своєму первинному значенні поняття «кіберпростір» включає користувачів (але як суб'єктів пізнання). **Кіберпростір** (англ. cyberspace) – метафорична абстракція, яка використовується в філософії й у комп'ютерних технологіях, є (віртуальною) реальністю, яка представляє Ноосферу [Шестакова И. Г. Ноосфера: материализация идеи как ключевой фактор

современного прогресса / И. Г. Шестакова // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Изд-во «Грамота», 2013. – № 3 (29) : в 2 ч. Ч. I. – С. 202 – 206 – Режим доступа: [http://scjournal.ru/articles/issn\\_1997-292X\\_2013\\_3-1\\_55.pdf](http://scjournal.ru/articles/issn_1997-292X_2013_3-1_55.pdf) – Загл. с экрана., с. 203], тобто це інший світ, що існує як «усередині» комп'ютерів, так і «всередині» комп'ютерних мереж [Киберпространство – Режим доступа : <https://ru.wikipedia.org/wiki/Киберпространство> – Загл. с экрана.]. Саме лінії зв'язку і перехресні посилання (комунікації) роблять мережу глобальним (гіфікованим) простором, а не локально (як кореневища ризоми) розрізненою групою комп'ютерів. Цими лініями зв'язку є не кореневища ризоми, як зазначають Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі, а саме гіфи, тобто кіберпростір – це складова (hyrhe) «hyrhe»-простору (англ. hyrpspace). Відмінність між ними принципова.

Для глибшого розуміння процесів, які відбуваються у кіберпросторі, більш докладно розглянемо визначення поняття «кібернетика» (грец. κυβερνητική, англ. cybernetics, нім. kybernetik – мистецтво керманича). Уперше це слово як термін на позначення управління в загальному сенсі вжив давньогрецький філософ Платон. Французький учений Андре-Марі Ампер у праці «Досвід про філософію наук» («Essais sur la philosophie des Sciences», 1834 – 1843) запропонував називати кібернетикою науку про управління людським суспільством, потрактовуючи це поняття у соціологічному сенсі. Але кібернетика як наука оформилася лише в 40-х рр. XX ст. завдяки праці американського вченого Норберта Вінера «Кібернетика, або Управління і зв'язок у тварині і машині» (1948) [Wiener N. Cybernetics or Control and Communication in the Animal and the Machine / Norbert Wiener. – Paris : Hermann & Cie Editeurs ; Cambridge, Mass : The Technology Press ; New York : John Wiley & Sons Inc., 1948. – 194 p.]. Він упродовж тривалого часу не міг дібрати грецьке слово, яке б означало «той, хто передає повідомлення», і звернув увагу на слово kibernetes, яке у перекладі з грецької означає

«керманич», «штурман». «У слові «кібернетика» мене привабило те, що воно більше за всі відомі мені слова підходило для висловлення ідеї всеохопного мистецтва регулювання й управління, застосованого у різноманітних галузях» [Винер Н. Я – математик / Н. Винер. – М.: Наука, 1967. – 355 с., (С. 308)]. Таким чином, він ужив це слово на позначення сукупності теоретичних уявлень про управління. Так було визначено головну проблему кібернетики – управління – у даному випадку великими динамічними системами.

Проблемами управління переймався й Едгар Морен. Цей французький філософ і соціолог здійснив спробу розглянути історичний розвиток машин, а також те, як їх було створено. Так, у праці «Метод. Природа природи» [Морен Э. Метод. Природа природы /Э. Морен. – М.: Прогресс – Традиция, 2005 – 464 с.] він зазначав, що штучна машина «постала внаслідок розвитку антропосоціальної мегамашини та являє собою один з аспектів її розвитку» [Морен Э. Метод. Природа природы /Э. Морен. – М.: Прогресс – Традиция, 2005 – 464 с., (С. 204)]. Розглядаючи штучні машини, він докладно проаналізував історію їх виникнення. На першій стадії розвитку суспільства люди експлуатували робочу силу та виробничі можливості живих моторів – машин (тварин і людей). Згодом виникли млини: повітряні та водяні, й це була принципово нова сполучна ланка між людством і фізичною природою. Після механізмів і годинникових пристроїв (XIII ст.) було сконструйовано автоматичні механізми для виконання все більш точних, тонких і різноманітних операцій, які вибудовувались у ланцюги, що неодноразово замикались на самих собі, – так у XVIII ст. розпочалося виробництво автоматів. У подальшому автоматика розвинулася до рівня промислових пристроїв і перейшла на нову стадію розвитку – кібернетичну. «Управління, яке до цього здійснювалося як зовнішнє, стає відтепер внутрішнім (програмою) й організуючим (упорядкованим), і кібернетичний автомат починає нагадувати живе не просто зовнішньо, виступаючи як тимчасовий автомат, з організованою поведінкою» [Морен Э. Метод. Природа природы /Э. Морен. – М.: Прогресс – Традиция, 2005 – 464 с., (С. 205)]. Отже, поряд із

розвитком продуктивних функцій штучних машин було розвинено й їхні організаційні функції, а також розширено їхню автономію.

Ще одну періодизацію розвитку кібернетики запропонував Гайнц фон Ферстера. Згідно з афоризмом австрійського й американського фізика, сформульованим у статті «Кібернетика кібернетики» («Cybernetics of Cybernetics», 1974), кібернетика **першого порядку** – це кібернетика систем, які ми можемо спостерігати, а **другого** – спостережних систем, межа між суб'єктом і об'єктом управління та, як наслідок, між сукупністю суб'єктів і середовищем як цілим [Von Foerster H. Cybernetics of Cybernetics / H. Von Foerster // Communication and Control in Society / ed. K. Krippendorff. – New York: Gordon and Breach, 1979]. Але цей афоризм, на наше переконання, потребує сучасних коректив.

У сучасному науковому дискурсі стосовно кібернетики першого порядку зазначається, що вона мала справу з проблемами управління системами, що саморегулюються, але підходи щодо їх вивчення були ще лінійними. На це, зокрема вказує Н. Кочубей, зауважуючи що підґрунтя кібернетики першого порядку складало лінійне механістичне мислення [Кочубей Н. Синергетические концепты в нелинейных контекстах: сети, управление, образование / Н. В. Кочубей – Saarbrücken, Deutschland : Palmarium Academic Publishing, 2013. – 260 с., (С. 45)]. «На цю ж особливість вказує Л. Бевзенко: «Класичну кібернетику можна вважати одним з останніх оплотів сциєнтистського мислення, орієнтованого на суб'єкт-об'єктні відносини людини зі світом, на підкорення природи, яке уявлялося незворотним наслідком науково-технічного прогресу» [Бевзенко Л. Н. Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций / Л. Д. Бевзенко. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2002. – 437 с., (С. 40-41)].

Якщо кібернетика першого порядку – це кібернетика систем, вона адекватно відображає стан речей, характерний для некласичного періоду розвитку наукового знання, і являє собою нелінійну систему з елементами

лінійності (про що йшлося вище) на її початковому етапі, яка має ознаки «радікса». Щодо кібернетики другого порядку, властивої для постнекласичного періоду, це вже не система, а нелінійне відкрите утворення спостережних систем, межа між суб'єктом і об'єктом управління (віртуальною реальністю), якій притаманні риси «ризому», та, як наслідок, між сукупністю суб'єктів і середовищем (реальною та віртуальною реальністю) як цілим, де панують хаос, імовірність, цілісність тощо, властиві для «гіфа». Тому для визначення постнекласичного стану мережі потрібно оперувати метафоричним наповненням та рецепцією поняття «гіфа», на противагу терміну «ризому».

Доповнюючи вищезазначене, доцільно залучити ще й концепцію В. Лефевра. У книзі «Структури, що конфліктують» він виокремив особливий клас об'єктів, які назвав «об'єктами, що їх можна порівняти з дослідженнями щодо досконалості». Таким чином, для кібернетики не першого, а саме другого порядку стало узвичаєним поняття «само-об'єктивізації» [Лефевр В. А. Конфликтующие структуры / В. А. Лефевр. – М.: Высшая школа, 1967. – С. 9-10]. Відмінності між об'єктом і дослідником зникають, адже об'єкт сам стає дослідником (водночас виникають труднощі щодо розгляду дослідника з позиції об'єкта!). У подальшому ці ідеї було розвинено у монографії «Алгебра совісті» [Лефевр В. А. Алгебра совести / В. А. Лефевр ; пер. со 2-го англ. изд. с доп. – М.: Когито-Центр, 2003. – 426 с.], у вихідних положеннях соціальної кібернетики S. Umpleby [Umpleby S. Reviving the American Society for Cybernetics, 1980-1982 – Режим доступа: [https://www2.gwu.edu/~umpleby/recent\\_papers/2016/2016%20CHK%20Reviving%20ASC%20in%201980s.pdf](https://www2.gwu.edu/~umpleby/recent_papers/2016/2016%20CHK%20Reviving%20ASC%20in%201980s.pdf). – Загл. с экрана.] та ін.

Таким чином, можна констатувати, що кібернетика другого порядку відповідала вимогам некласичної раціональності, однак, як цілісний напрямок поки не сформувалася. На цю нішу, як зазначають О. Князева [Князева Е. Расширенный экологический подход: сети жизни, познания, разума и коммуникации / Е. Князева // Філософія освіти. – 2016. – № 1(18). –

С. 163-188.], Н. Кочубей [Кочубей Н. Синергетические концепты в нелинейных контекстах: сети, управление, образование / Н. В. Кочубей – Saarbrücken, Deutschland : Palmarium Academic Publishing, 2013. – 260 с., (С. 157–176)] та В. Лепський [Лепский В. Е. Рефлексивно-активные среды инновационного развития / В. Е. Лепский. – М.: Изд-во «Когито-Центр», 2010. – 255 с., (С. 110–111)], може претендувати синергетика яка розглядає середовище як базову категорію. Головним об'єктом дослідження кібернетики є складні системи із саморегуляцією, але вона не мала не меті опис зміни типу саморегуляції в процесі розвитку. Цю проблему поставила і розв'язує синергетика, об'єктом дослідження якої є системи, що саморозвиваються а це більш складний об'єкт, ніж системи, що саморегулюються. Для перших саморегуляція є визначеним аспектом, певним станом, тому синергетика органічно включає в себе кібернетику, але не зводиться до неї [Синергетика: перспективы, проблемы, трудности (материалы «круглого стола») // Вопросы философии. – 2006. – № 9. – С. 3-33.].

Ще один «претендент» на «когнітивну нішу», як зазначає В. Аршинов, – ценологічний міждисциплінарний підхід, органічно поєднаний із синергетикою. Цей підхід ґрунтується на уявленні про світ як цілісність, що є пухкою та виявляється лише у великих просторово-часових масштабах. Тут ключовим поняттям є ценоз (синергетичний об'єкт), для якого порядок більш притаманний, ніж хаос; цей порядок забезпечується інформаційно через фізичні процеси; збільшення різноманітності підвищує стійкість системи (середовища) [Аршинов В. И. Синергетика как феномен постнеклассической науки / В. И. Аршинов. – М.: ИФ РАН, 1999. – 203 с.].

Також цю нішу, на нашу думку, може зайняти і запропонований нами **гіфпростір** (hyperspace) – метафорична абстракція, що може бути використана в філософії у комп'ютерних технологіях та являє собою (віртуальну) реальність, яка є складовою Ноосфери, тобто це інший світ як «усередині» комп'ютерів, так і «всередині» комп'ютерних мереж, із

активним залученням користувача (користувачів) суб'єкта (суб'єктів) пізнання. Отже, маємо справу з номадичним утворенням (несталим, децентралізованим), що постійно розвивається як у горизонтальній, так і у вертикальній площині.